

РАЗДЕЛ 5. ПРАКТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ В ТВОРЧЕСТВЕ Ф. И. ТЮТЧЕВА

Борсук Ніна Мікалаеўна (Borsuk N.N.), кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры лінгвістычных дысцыплін і міжкультурнай камунікацыі Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта (*г. Брест, Рэспубліка Беларусь*); borsnina@yandex.by

УДК 821.161.3-1

ТВОРЧАСЦЬ ФЁДАРА ЦЮТЧАВА ВА ЎЗНАЎЛЕННІ ПА-БЕЛАРУСКУ МІКОЛАМ ГІЛЕМ

Анотацыя. У артыкуле асэнсоўваюцца пераклады Міколы Гіля на беларускую мову з Фёдара Цютчава. Перавага аздаецца вершам, у якіх раскрываецца тэма еднасці чалавека і прыроды. Акцэнт робіцца на прычынах звароту беларускага перакладчыка да творчасці рускага паэта. Звяртаецца ўвага на заслугі М. Гіля, які здолеў ва ўзнаўленнях перадаць характэрную рысу светаадчування Ф. Цютчава.

Ключавыя словы: пераклад, арыгінал, аўтарская ідэя, першакрыніца, тэма, лірычны герой, выяўленча-выразныя сродкі.

RECREATED CREATIVITY OF FYODOR TYUTCHEV IN BELARUSIAN BY NIKOLAI GEL

Annotation. The article analyzes Nikolai Gil's translations of Fyodor Tyutchev's works into Belarusian. Preference is given to verses that reveal the theme of the unity of man and nature. Emphasis is placed on the reasons why the Belarusian translator turned to the work of the Russian poet. Attention is drawn to the merits of N. Gil, who managed to convey in his reproductions a characteristic feature of F. Tyutchev's outlook.

Keywords: paraphrase, original, author's idea, main source, theme, lyrical hero, visual and expressive means.

Талент мастака слова, глыбокага філосафа, тонкага псіхолога Фёдара Міхайлавіча Цютчава не мог застацца па-за ўвагай беларускіх перакладчыкаў. Думаецца, перш-наперш таму, што рускі паэт узнімае ў сваёй творчасці вечныя тэмы: сэнс чалавечага быцця, жыццё прыроды, каханне, адзінства асобы з акаляючым светам... Эмацыйная афарбоўка лірыкі Ф. Цютчава, на наш погляд, абумоўлена трагічным светаадчуваннем творцы, усведамленнем свайго бяссілля, абмежаванасці на шляху спасціжэння вечнай загадкі быцця. Нягледзячы на гэта, вершы рускага паэта вабяць нейкай лёгкасцю, свежасцю, складваецца адчуванне, што іх перакласці на іншую мову практычна немагчыма. Тым не менш, паэтычныя творы Ф. Цютчава паспяхова перакладаюцца на розныя мовы свету, у тым ліку і беларускую.

Спынімся на перакладах Міколы Гіля, які лічыць рускага мастака слова «элітарным» лірыкам. Беларускі перакладчык-рэаліст. Ён не спадзяецца, што некаму спатрэбяцца яго ўзнаўленні па-беларуску з творчасці Ф. Цютчава. «Нават А. Пушкіна сёння не чытаюць на радзіме, у Расіі» [1, с. 187], – адзначае М. Гіль. Ён звярнуўся да перакладчыцкай дзейнасці дзеля сябе, дзяцей і ўнукаў. Зборнік Ф. Цютчава, што выйшаў у Мінску ў 1977 годзе накладам ажно 200 тысяч экзэмпляраў і раптоўна трапіў у рукі беларускага творцы, закрануў яго, паэтычныя радкі аказаліся суладны настрою і думкам. Аб гэтым беларускі перакладчык выказваецца ў прадмове да сваіх ўзнаўленняў у літаратурным зборніку «Дзеяслоў» [1, с. 187–194]. Больш таго, творца хацеў «свердзіць (наsupерак нашым зласліўцам розных масцей), што мова наша – развітая і культурная, што на ёй

можа гучаць нават такі адмысловы, тонкі лірык, як Фёдар Іванавіч Цютчаў» [1, с. 187].

Міколу Гілю ўслед за рускім паэтам удалося не проста апісаць навальніцу як прыродную з’яву, але і ўбачыць прыгажосць у раз’юшанай стыхіі (верш «Вясновая навальніца»). Чытач становіцца сведкам, як першая навальніца «з гарэзліва-вясёлым граем / Пад небным грукае шатром». Гэтаму, бясспрэчна, спрыяе захаваны перакладчыкам памер (чатырохстопны ямб), перакрыжаваная рыфмоўка, эпітэты («вясновы першы гром», «раскаты маладыя», «перлы дажджавыя», «громакіпячы кубак», «гам лясны», «патак няскорны»), метафары («сонца ніці залаціць», «грымяць раскаты»), увасабленні («з гары бяжыць патак няскорны»), багацце гука «р» («першы», «гром», «гарэзлівы», «грай», «грукае», «шацёр» – 1-ая страфа). Ужыты перакладчыкам эпітэт «гарэзліва-вясёлым граем» замест дзеепрыслоўнага зваротка ў арыгінале «как бы режвьяся и играя», метафары «пад небным шатром» замест эпітэта «в небе голубом» надаюць паэтычным радкам нейкую загадкаваць.

Дзякуючы ўмела захаванаму перакладчыкам старажытнагрэчаскага сюжэта, зачараваны чытач назірае, як багіня Геба пралівае на зямлю дождж: «Ты скажаш: ветраная Геба, / У Зеўса кормячы арла, / Громакіпячы кубак з неба / Скрозь хмаркі жартам праліла». Калі параўнаць вышэйпрацытаваныя радкі ў перакладзе В. Сахарчука («Ветрагонка Геба», як і «усё туруе перунам»), то нельга не заўважыць, што гучаць яны неяк прыземлена, хаця і адпавядаюць сэнсу арыгінала. Багацце дзеясловаў і дзеяслоўных форм (налічваецца 16 – у арыгінале, 13 – у перакладзе Гіля) дазваляе і паэту, і перакладчыку перадаць вечны рух, нараджэнне новага ў чалавечым жыцці і прыродзе, цыклічнасць свету, паглыбіць філасофскі пачатак. Як тут не ўспомніць маладосць, якая падобна вясновай навальніцы громка абвясчае аб сабе, але хутка і праходзіць.

Алегарычны падтэкст універсальны для цютчаўскай паэзіі. Так ключавымі словамі для прачытання сімвалічнага аспекту верша «Заспакаенне» («Гром адгрымеў – ляжаў і йшчэ курыўся») з’яўляюцца вобразы перуноў і дуба. Жыццё хуткапынна: «Гром адгрымеў – ляжаў і йшчэ курыўся / Высокі дуб, забіты перунамі, / І шызы дым з галін ягонных віўся / Па зелены, асвежанай цуркамі». Тым не менш, Ф. Цютчаў верыць у перамогу жыцця над смерцю, бо са смерцю нечага

альбо некага жыццё не завяршае свой кругабег: «А уж давно, звучнее і полней, / Пернатых песнь по роще раздалася, / И радуга концом дуги своей / В зелёные вершины уперлася». Умесным бачыцца ўжытае М. Гілем слова «вязь» – тып пісьма, калі літары аб'ядноўваюцца адна з другой у адно цэлае («І яркае вясёлчына вязьмо / Зялёныя вяршыні залучала»). Слова цуркі і весялей («І шызы дым з галін ягоных віўся / Па зелены, асвежанай цуркамі» – «По зелени, грозой освежённой»; «А уж давно, звучнее і полней, / Пернатых песнь по роще раздалася» – А ўжо ж гучней і весялей даўно / У гаі песня птушак загучала»), на наш погляд, выяўляюць веру паэта ў чыстыя вытокі чалавечай душы.

Па пераканні Ф. Цютчава, пазнаць тайну прыроды, быцця чалавек не здольны. Праходзяць стагоддзі, а так ніхто і не змог адказаць на пытанне: чаму камень скаціўся з гары? – разважае аўтар і перакладчык у вершы «Probleme». У шасцірадкоўе параўноўваюцца два станы – думкі і волі. Замена выразу «низринут волею чужой» перакладчыкам на «скінуты быў воляю чужой» бачыцца недастаткова апраўданым, бо згодна канцэпцыі Ф. Цютчава перавага аддаецца волі чалавека, Вышэйшых сіл.

Рускі паэт заўжды быў уважлівы да духоўнага свету асобы. Думаецца, не без уплыву старажытнагрэчаскіх філосафаў. Напрыклад, у Ф. Цютчава ў вершы «Silentium» ужыта лексічная форма «оне», наяўнасць высокага штэлю. На жаль, у перакладзе яна заменена на займеннік яны, таксама арыгінал і пераклад насычаны павучальнымі, пераканаўчымі інтанацыямі: «Любуйся ими – и молчи» – «Любуйся імі і маўчы», «Питайся ими – и молчи» – «Жывіся імі – і маўчы», «Внимай их пенью – и молчи!..» – Іх цені слухай – і маўчы». З аднаго боку, паэт за самаўдасканаленне, з другога, лічыць, што ўсе людзі розныя, часам не здольны зразумець адзін аднаго і, па Ф. Цютчаву, увогуле не абавязаны гэтага рабіць. Ці не па гэтай прычыне лірычны герой верша «Silentium» не выказвае свае думкі ўслых. Больш таго, паэт лічыць, што менавіта маўчанне забяспечае чысціню помыслаў. Гэтую думку даносіць да чытача перакладчык, захавайшы такі сродак мастацкай выразнасці, як алітэрацыя: «Их оглушит наружный шум» – «Аглушыць вонкавы іх шум». Вобразна-выяўленчыя сродкі (эпітэт «таемных і чароўных дум» – таинственно-волшебных дум); параўнанні і метафары «хай у душэўнай глыбіні / Заходзяць і ўстаюць яны / Маўкліва, зоркі бы ўначы, – / Любуйся імі – і маўчы!» – «Пускай

в душевной глубине / Встают и заходят оне / Безмолвно, как звёзды в ночи, – / Любуйся ими – и молчи»), форма паэтычнага твора (секстэт), афарыстычнасьць радка («Мысль изречённая есть ложь» – «Хлусня ёсьць рэкнутая мысль»; «Лишь жить в себе самом умей» – «Адно ў сабе ты жыць умей»; «Маўчы, скрываўся і таі / Свае пачуцца, мары, сны» – Молчи, скрываўся и таи / И чувства и мечты свои») адпаведна дапамагаюць чытачу атрымаць асалоду ад прачытанага перакладу, адчуць яго глыбіню, навучыцца быць уважлівым да слова.

Сапраўды, лірычны герой Ф. Цютчова і М. Гіля ў прыродзе шукаюць крыніцу натхнення. Сведчанне гэтаму – верш «Вясновае супакаенне». Нягледзячы на тое, што недакладнасці, ужытыя пры перакладзе ўвасаблення («дыханьне ветерка»), эпітэтаў («светло и тихо облака»), паслабляюць тэму еднасці чалавека з прыродай, адмаўленне, з якога пачынаецца паэтычны твор («О, не кладзіце мяне / У зямлю сырую» – «О, не кладите меня / В землю сырую»), захаванне перакладчыкам рамантычнай вертыкалі (погляд героя імкнецца да боскага, уважліва аглядае ўсё ад травы да неба) тонка перадаюць пачуцці лірычнага героя, душа якога імкнецца да травы густой, жалейкі, святлістых воблакаў, лёгкага павеву ветру.

Вясна – адзін з любімых вобразаў Ф. Цютчова. Узгадаем вершы: «Вясновае супакаенне», «Вясновая навальніца», «Веснавыя воды» і інш. У Ф. Цютчова гэтая пара года, падобна жыццю, няўрымслівая, неспакойная, адначасова выклікае лёгкі сум і захапленне. Карціну абуджэння прыроды М. Гіль, на наш погляд, цудоўна перадаў у перакладзе верша «Веснавыя воды». Мы становімся сведкамі таяння снегу (першая страфа), як благу вестачку аб хуткім прыходзе вясны разносяць ручаі (2-ая страфа), радуемся разам з прыродай цёплым майскім днём (3-ья страфа). Удала перакладзеныя М. Гілем метафары («А воды ўжо шумяць вясной» – «А воды уж весной шумят»), ува-сабленні («І будзяць бераг, яшчэ ў сне, / І абвешчаюць покліч свой» – «Бегут и будят сонный берег, / Бегут и блещут и гласят...»), эпітэты («У светлай лёгкай чарадзе / Прыход жаданы ўжо відзён» – «Румяный, светлый хоровод / Толпится весело за ней»), перакрываваемая рыфмоўка перадаюць імгненні гармоніі, вядуць да спасціжэння новага, невядомага. Дзякуючы ўдала ўзноўленым перакладчыкам сродкам выразнасці, складваецца адчуванне, што мы не толькі бачым змены ў прыродзе, але і чуем галасы ручаёў: «І покліч іх – на ўсе

канцы: / «Вясна ідзе! Вясна ідзе! / Мы маладой вясны ганцы, / Вясёлы авангард яе!» – «Они гласят во все концы: / «Весна идёт, весна идёт! / Мы молодой весны гонцы, / Она нас выслала вперёд!».

Часцінкай прыроды, крупінкай сусвету адчувае сябе лірычны герой Ф. Цютчава. Толькі, на першы погляд, здаецца, што верш «Пясок сыпучы па калені...» – можна аднесці да пейзажнай лірыкі. Ноч, бор, сосны – усё гэта выклікае карціны прыроды. Але дзень меркне і мяняецца настрой падарожных: «Песок сыпучий по колени... / Мы едем – поздно – меркнет день» – «Песок сыпучы па калені... / Мы едем – позна – меркне дзень»). Густы і змрочны бор, цені сосен, што «у адзін зліліся цень», «хмурая ноч» выклікаюць трывогу, сумны настрой («Як тне журбою цемната» – «Какие грустные места»). Параўнанне («Ноч хмурая, як звер ставочны / Віжуе з кожнага куста!» – «Ночь хмурая, как зверь стокий, / Глядит из каждого куста!») прымушае чытача адчуць, што ён маленькая, безабаронная пясчынка ў свеце. Перакладчык услед за Ф. Цютчавым здолеў раздвінуць межы верша. І вось перад намі ўжо не проста пясчаная сцежка ў начным лясу, а шлях цэлай планеты, якая адзінока рухаецца ў бясконцым прасторы.

Карціны прыроды натхнялі Ф. Цютчава на напісанне паэтычных твораў. Так нарадзіўся і верш «Альпы». Паэт захапляецца веліччу гор: «Памярцвелыя іх вочы / Сцюжным жахам ледзяняць. / Сілай нейкай счараваны, / Да ўзыходжання зары / Дрэмлуюць, грозныя, у тумане, / Быццам паўшыя цары!..» – «Помертвелые их очи / Лыдистым ужасом разят. / Властью некой обаянны, / До восшествия Зари / Дремлют, грозны и туманны, / Словно падшие цари!..». Важна адзначыць, што ў паэтычнах радках (16 радкоў) няма месца пафасу. Паэт адбірае заўжды тыя словы, якія здольны перадаць вобразы. Тут на дапамогу прыходзяць эпітэты («лазурный сумрак» – «блакітны прыцем ночы», «воскресшая семья» – «уваскрэслая сям'я»), увасабленні («Альпы снежные глядят» – «Альпы снежныя глядзяць»), метафары («Брата старшого венец» – «Брата большага вянец»). Размоўная інтанацыя верша дазваляе чытачу няспешна ўжыцца ў думкі паэта, выказаныя ўслых, і адчуць праведзеную творцам аналогію паміж Альпамі і чалавекам з мужным характарам.

Прырода – храм, які забрудзілі людзі. Адсюль – сумныя інтанацыі ў паэтычным творы. Складваецца ўражанне, што паэт апявае

прыродны катаклізм, такую назву творца надае і вершу – «Апошні катаклізм». Калі не будзе людзей, то «Усё відочнае пакрыюць зноўку воды, / І боскае аблічча будзе ў іх!» Тым не менш, гэтыя паэтычныя радкі неабходна, на наш погляд, успрымаць не як услаўленне прыроднай сілы разбурэння, знішчэння, а як спробу мастака слова спасцігнуць светабудову. Не застаецца па-за ўвагай і той факт, што паэт не выкарыстаў ніводнагай метафары. Нягледзячы на гэта, вобразнасць твора дастаткова выразная, а сіла закліку Ф. Цютчава берагчы прыроду ўзмацняецца за кошт такіх сродкаў выразнасці, як эпітэт («апошні час» – «последний час»), увасабленне («апошні прыйдзе час прыроды» – «когда пробьет последний час природы»).

Ф. Цютчаў прысвячае свае вершы розным порам года. Адна з любімых – вясна. Пра гэта ішла размова вышэй. Спынімся на паэтычным творы «Летні вечар». Верш быў напісаны пасля страты любімай і двух дачушак. Менавіта ў такія хвіліны пачынаеш адчуваць каштоўнасць кожнага пражытага дня. Нягледзячы на асабістую трагедыю, паэтычныя радкі Ф. Цютчава прасякнуты радасцю, светлымі пачуццямі. Паэтызацыя прыгажосці акаляючага свету пасляхова перадаецца М. Гілем услед за аўтарам праз мастацкія вобразы. Так у першай страфе апісваецца закат, які герой сузірае на беразе мора («І мірны вечара пажар / Марская хваля затапіла»), у другой – неба («шацёр нябесны») і зоры, што «Шацёр нябесны прыўзнялі / Сваімі воглымі плячамі»). Мастаку слова ўдалося перадаць на лісце паперы не толькі зрокавыя ўспрымання лірычнага героя, але і яго адчуванні. Напрыклад, у трэцяй страфе чалавек пасля пякельнага дня прымае прахалоду як падарунак (І грудзі дыхаюць вальней / Пасля пякельнага застою»), у чацвёртай – праз параўнанне прыроды з чалавекам, што абмыў увечары стомленыя спякотай ногі ключавой вадой, далучаецца да боскага. Вершаваны памер (чатырохстопны ямб, перакрываваемая рыфмоўка) настройваюць чытача на развагі паэта і перакладчыка аб жыцці, ад якога перш-наперш трэба атрымліваць асалоду. Разнастайныя тропы (эпітэты «мирный пожар» – «мірны пажар», «морская волна» – «марская хваля»; увасабленні «земля скатіла» – «зямля скаціла», «звёзды взошли» – зоркі ўзышлі», «жилы прыроды» – жылы прыроды», «звёзды приподняли» – «зоркі прыўзнялі»; параўнанні «трепет, как струя» – «хваляванне, быццам ток») узмацняюць вышэйвыказаную думку.

Роздумаю аб хуткаплыннасці чалавечага жыцця прасякнута верш «Бяссонне». Адчуць дысгармонію, што пануе ў душы лірычнага героя, дапамагае цэнтральны вобраз верша – вобраз гадзінніка. Эпітэты («гадзінніка тужлівы стук» – «Часов однообразный бой»), увасабленні («Непераможны Кон спасціг» – «Неотразимый Рок настиг»), метафары («А нас, сябры, і час наш разам / Даўно нябытам замяло» – «А нас, дружыя, и наше время / Давно забвеньем занесло!», «Металу голас пахавальны / Аплаквае часам нас!» – «Металла голас погребальный / Порой оплакивает нас!») узмацняюць тэму адведзенага чалавеку часу.

Праз тэму прыроды Ф. Цютчаў выяўляе і «жаночую душу». Рускі паэт лічыў, што ў каханні чалавек самасцвярджаецца. Каханне для лірычнага героя Ф. Цютчава – гэта своеасаблівы палон, дзе кожны аддае сваё «Я» другому. Па перакананні творцы (верш «Той дзень – на явве, а не ў сне»), адчуць сілу кахання – гэта ўвайсці ў свет сонца, зор, у свет абсалюта, адмовіцца ад усяго, што звязана з іншымі перажываннямі, убачыць новы свет:

*И вдруг как солнце молодое,
Любви признание золотое
Исторглось из груди ея...
И новый мир увидел я !..*

*Тут, як сонца маладое,
Любві прызнанне залатое
Пачуў я... Ейны ціхі шэпт...
І мне адкрыўся новы свет*

Як бачна, для сваіх узнаўленняў Мікола Гіль браў з творчасці рускага паэта пераважна вершы на тэму гарманічнага яднання чалавека і прыроды, хаця, як мы мелі магчымасць пераканацца, пейзажнымі іх назваць нельга. Услед за арыгіналам беларускаму перакладчыку (верш «Тут, дзе так вяла круг нябесны») удалося паказаць прыроду на мяжы зямнога і нябеснага. Словазлучэнне «свод небесный (круг нябесны). Круг (свод)... азначае адначасова і назапашванне нечага (напрыклад, зорак), і месца знаходжанне, і мяжу, і яднанне.

Можна захапляцца фантазіяй Ф. Цютчава, які здолеў прадставіць нябесныя свяціла па-за межамі атмасферы. «Звезды в ночи» («Зоркі

бы ўначы») – гэта «пачуцці, мары, сны», якія здольны ўбачыць толькі Творца (Усявышні) – верш «Silentium!». Месяц днём ледзь днее («То хмуры, то вясёлы рагатун, / Рассеяны, капрызны, то – маўчун»), але ноччу ззяе як «прамяністы бог» («светозарный бог») – верш «Ты яго бачыў сярод знаных свету».

Заслуга М. Гіля бачыцца перш-наперш у тым, што беларускі перакладчык здолеў перадаць характэрную рысу светаадчування Ф. Тютчава, раскрыць тэму космасу і хаосу, перадаць імгненне гармоніі, адзінства з прыродай. Не дзіўна, узнаўленні на іншыя мовы, як правіла, лепш атрымліваюцца ў перакладчыкаў з бунтарскай душой, якіх па жыцці вядзе жаданне спасцігнуць новае, невядомае, і разам з тым у душы якіх прысутнічаюць песімістычныя разбуральныя адносіны да жыцця. Менавіта такой уяўляецца асоба перакладчыка пасля знаёмства з яго творчасцю.

Перакладчык і паэт С. Ганчарэнка ў працы «Поэтический перевод и перевод поэзии» [2] піша аб тым, што «поэтический перевод обязан стать живым близнецом оригинала», але і папярэджвае, што можна многімі рэчамі праігнараваць дзеля захавання самага галоўнага – аўтарскай ідэі. Думаецца, пра пераклады М. Гіля можна сказаць: беларускія пераклады ўяўляюць сабой арыгінальныя творы, якія створаны па матывах першакрыніцы.

Спіс выкарыстанай літаратуры:

1. Гіль, М. Пераклады Міколы Гіля / М. Гіль // Дзеяслоў. – 2021. – № 3. – С. 187–194.
2. Гончаренко, С. Ф. Поэтический перевод и перевод поэзии: константы и вариативность [Электронный ресурс] / С. Ф. Гончаренко. – Режим доступа : http://samlib.ru/w/wagarow_a_s/poetic-transl.shtml. – Дата доступа : 30.01.2016.
3. Тютчев, Ф. Лирика / Ф. Тютчев. – Мн. : Вышэйшая школа, 1977. – 207 с.